

H. Axberger

Särtryck ur

ORD OCH RÄTT

Festskrift till Hans-Gunnar Axberger

Objektivitet i medier, förvaltning och forskning: ett statsvetenskapligt perspektiv

*Olof Petersson**

Hans-Gunnar Axberger har varit verksam inom flera fält, däribland medier, förvaltning och forskning. Inom alla dessa områden förekommer begreppet objektivitet, i meningen strävan efter saklighet och opartiskhet.

För mediernas del gäller att staten kan ställa krav på opartiskhet och saklighet i de villkor som gäller för programföretag som ges sändningsrätt i marknätet.

För domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter gäller att de i sin verksamhet ska iaktta saklighet och opartiskhet.

För forskningen är objektivitet ett mål i det avseendet att vetenskapliga hypoteser ska kunna prövas under sakliga och opartiska förhållanden.

Inom juridiken är objektivitetsbegreppet välbekant materia. Jurister har medverkat i granskningen av radio- och tv-program och därigenom stakat ut gränserna för de redaktionella kraven på opartiskhet och saklighet. Objektivitetsprincipen är central inom den offentliga rätten och den juridiska doktrinen har under åren förfinat tolkningen av regeringsformens krav på saklighet och opartiskhet. Den juridiska forskningen tvingas, i likhet med andra vetenskapsgrenar, precisera vad objektivitetskravet innebär i forskningsprocessen.

* Olof Petersson har varit professor i statskunskap vid Uppsala universitet.

Även statsvetenskapen har ägnat sig åt objektivitetsproblemet inom medier, förvaltning och forskning. Denna uppsats handlar om hur statsvetare har preciserat och diskuterat objektivitetsbegreppet inom vart och ett av dessa tre verksamhetsområden.

Objektivitet i medier

Enligt radio- och tv-lagen får ett sändningstillstånd ”förenas med villkor som innebär att sändningsrätten ska utövas opartiskt och sakligt”.¹ Villkoret att sändningsrätten ska utövas opartiskt och sakligt återfinns i sändningstillstånden för Sveriges Radio, Sveriges Television och Utbildningsradion. Före 2008 fanns motsvarande krav även för TV4.

Uppgiften att i efterhand granska om radio- och tv-program står i överensstämmelse med sändningsvillkoren utövas av Granskningsnämnden för radio och tv, som numera är ett särskilt beslutsorgan inom Myndigheten för press, radio och tv.² Granskningsnämnden har sammanfattat sina bedömningar avseende kravet på opartiskhet: ”Opertiskhetskravet omfattar programledare, reportrar och andra som genom sin ställning i ett program kan uppfattas som företrädare för programföretaget. Bestämmelsen innebär att en programledare eller reporter inte får göra värderande uttalanden eller ta ställning i kontroversiella frågor.”³

Public service-företagens tillämpning av kraven på opartiskhet och saklighet har länge varit omstridd och från tid till annan blossar det upp debatter kring enskilda program och journalister. En debattskrift från Timbro har gjort gällande att Granskningsnämnden har misslyckats i sitt uppdrag att bedöma om SVT och SR lever upp till kravet på saklighet.⁴ Sverigedemokraterna har motionerat om ett nytt system för saklighetsprövning genom ”ett samhällsorgan som genomgående kontrollerar saklighet och informations korrekthet”.⁵

¹ SFS 2010:696, 4 kap. 8 §.

² SFS 2010:1062.

³ Tema opartiskhet/ställningstagande, Granskat & klart, Granskningsnämndens praxissamling, Granskningsnämnden för radio och tv, Stockholm 2013.

⁴ Mats Olin och Erik Thyselius, Sakligheten i SVT och SR: en granskning av Granskningsnämnden. Timbro, Stockholm 2016.

⁵ Mot. 2018/19:1642.

Debatten om opartiskhet och saklighet var minst lika intensiv under mitten och slutet av 1960-talet. Vid denna tid hade Sveriges Radio sändningsmonopol med en enda tv-kanal och två radio-kanaler. Vietnamkriget stod i fokus för utrikesbevakning och inrikesdebatt. I den polariserade debatten anklagade båda sidorna Sveriges Radio för att ge en partisk och orättvis bild. Programföretaget fick ta emot ytterligare kritik i efterdyningarna av riksdagsvalet 1968. Högerledaren Yngve Holmberg skyllde sin valförlust på att Socialdemokraterna hade haft hjälp av medierna och att radio och tv ensidigt hade gynnat den socialdemokratiska regeringen.

Frågan var hur man skulle kunna få till stånd en objektiv bedömning av hur objektivitetskravet hade upprätthållits. Radionämnden respektive radiochefen vände sig till universitetsvärlden, närmare bestämt till Jörgen Westerståhl som då var professor vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Westerståhl hade länge intresserat sig för massmediernas politiska roll och hade dessutom introducerat moderna forskningsmetoder baserade på databehandling av stora datamängder. Statsvetenskapliga institutionen i Göteborg blev nu ett centrum för objektivitetsmätning. Under dessa år gjordes undersökningar av mediernas bevakning av Vietnam, valrörelsen 1968, gruvstrejken i malmfälten, den norska europadebatten, rapporteringen kring Norrmalmstorgsrånet, bevakningen av revolutionen i Portugal, utlandsrapporteringen i radio och tv samt Volvos Norgeaffärer.⁶

Jörgen Westerståhl gick systematiskt tillväga. Mätningarna av nyhetsförmedlingens objektivitet lades upp i fyra steg. Först gällde det att klarlägga grundkomponenterna i objektivitetskravet. Därefter var uppgiften att ange principer för prövning av objektivitetskraven. Den empiriskt inriktade delen gick sedan ut på att operationalisera objektivitetskraven och tillämpa dem på olika slag av nyhetsmaterial. Slutligen återstod att dra de praktiska slutsatserna när det gällde objektivitetskravens förverkligande.⁷

Jörgen Westerståhl valde, i offentligrättslig anda, termen objektivitet som det överordnade värdet, som en samlande beteckning för saklighet och opartiskhet. Det nya var att han gick vidare ett steg och

⁶ Se närmare Olof Petersson, *Statsvetaren: Jörgen Westerståhl och demokratins århundrade*. SNS Förlag, Stockholm 2011.

⁷ Jörgen Westerståhl, *Objektiv nyhetsförmedling*. Akademiförlaget, Stockholm 1972.

preciserade såväl saklighet som opartiskhet. Enligt hans uttolkning av gällande regelsystem kunde begreppen saklighet och opartiskhet delas upp i vardera två delkomponenter. Saklighet utgörs enligt denna begreppsbestämning av sanning och relevans. Opertiskhet består av dels balans/icke-partiskhet, dels neutral presentation.

Undersökningarna hade enligt Jörgen Westerståhl lett fram till flera praktiska slutsatser. Det hade visat sig att objektivitetskraven i stor utsträckning var mätbara. Objektivitetskraven var dessutom ofta utbytbara. När det inte varit möjligt att tillämpa vissa krav, exempelvis neutral presentation av intervjufrågor till en politiker under en valrörelse, hade det gått att ersätta dessa krav med andra, såsom krav på balans. En annan erfarenhet var att det ofta krävdes kompletterande ställningstaganden för att undersökningarna skulle leda fram till en bestämd slutsats i objektivitetsfrågan.

Jörgen Westerståhl ansåg att han löst objektivitetsmätningens problem och skisserade ett system för kontinuerlig granskning av allt nyhetsmaterial i svensk radio och television. En sådan överblick över det totala programutbudet skulle kunna ge en lämplig bas för den ständigt pågående debatten om mediernas vridningar och vinklingar i den ena eller andra riktningen. Ett sådant ”mera fullständigt system av regler rörande objektiviteten i nyhetsförmedlingen” borde enligt hans bedömning leda till att objektivitetsvärdena tillgodosågs bättre.⁸

Till en början var omvärldens reaktion allmänt välvillig, ibland skeptiskt avvaktande. Men efterhand växte kritiken, i första hand från utpekade journalister och redaktioner, så småningom även från akademiskt håll. Mätningen av valbevakningen 1968 kritiserades av dåvarande medarbetaren vid radions Ekoredaktion, Olle Stenholm, som senare skulle utses till allmänhetens pressombudsman, PO. Han ansåg att det inte gick att upprätthålla något balanskrav i nyhetsbevakningen under en valrörelse. Journalisterna skulle då tvingas ställa neutrala och ”snälla” frågor som skulle leda till ”radio- och tv-mässigt onjutbara produkter”. Det var reportern själv som skulle referera det faktamaterial som kommit fram i en intervju och den utfrågade politikern borde endast komma till tals i kontroversiella frågor.⁹ Olle Stenholm gjorde sig till tolk för en mer aktiv journa-

⁸ Objektiv nyhetsförmedling, s. 162.

⁹ Olle Stenholm, ”Opertiskt och sakligt”, Dagens Nyheter 2 november 1969.

listroll, just under de år som journalisterna tog över initiativet från politikerna när det gäller valbevakningen i radion och televisionen.¹⁰

Undersökningen av Norrmalmstorgshändelserna 1973 utlöste ännu mer kritik. Jörgen Westerståhl hade här klandrat televisionens starka koncentration på råndramat, som han ansåg hade lett till att andra väsentliga nyheter hade försummats. Rapportchefen gick till motattack och ansåg att man också täckt andra nyheter genom att förlänga sändningarna. ”Professor Westerståhls sätt att räkna bör bli ett klassiskt exempel på hur man ljuger med statistik”, kommenterade han.¹¹

Ännu större rabalder bröt ut efter Portugalundersökningen 1975. Jörgen Westerståhl, ”överobjektivaren” som han nu började kallas, fann att ljudradion haft en omfattande bevakning av Portugalhändelserna, men att Ekot hade fördelat sin bevakning på ett delvis annat sätt än övriga undersökta medier. Undersökningen pekade ut en enskild reporter som ansvarig för att rapporteringen fått en slagsida till förmån för kommunistpartiet och de revolutionära folkkommittéerna. Radiochefen avvisade slutsatserna och sände in ett långt yttrande till Radionämnden där han kritiserade undersökningen. Radionämnden beställde då en extern granskning av Jörgen Westerståhls undersökning.

Nu utbröt en akademisk strid. Lars Furhoff, rektor för Journalistinstitutet, sedermera Journalisthögskolan, i Stockholm, upptäckte snart att objektivitetskravet stod i motsättning till hans eget program för en samhällskritisk journalistik. Målet om objektivitet ”är en orimlighet, ja, en farlig illusion”, skrev han i direkt polemik mot Westerståhl.¹² Denne gick omedelbart till motangrepp. Om ”Furhoffs marxistiska vänner” gäller att de ”normalt sett aldrig rapporterar för den egna sidan eller regimen oförmånliga nyheter”.¹³

En grupp filosofer i Stockholm vände sig också mot Westerståhls metod. Begreppet objektivitet hade reducerats till ”icke-partiskhet”. Mätningarna hade inte ägnat sanningsfrågan ”ens ett förstrött

¹⁰ Peter Esaiasson och Nicklas Håkansson (2002). Besked ikväll! Valprogrammen i svensk radio och tv. Stiftelsen Etermedierna i Sverige, Stockholm.

¹¹ Oloph Hansson, TT-telegram, Arbetet 6 mars 1974.

¹² Lars Furhoff (1970). ”Att mäta objektivitet”, Statsvetenskaplig tidskrift, 73, 153–162.

¹³ Jörgen Westerståhl (1970). ”Att mäta objektivitet: replik”, Statsvetenskaplig tidskrift, 73, 162–164.

intresse”. De parafraserade ett kontroversiellt tv-program som hade drivit tesen att socialdemokratien hade svikit de marxistiska idealen. Programmet hette ”Från socialism till ökad jämlikhet” och en av filosofernas artiklar fick nu rubriken ”Från objektivitet till ökad genomsnittlighet”.¹⁴

Flera akademiker tog till orda i debatten om objektivitetsmätningarna. Filosofen Göran Hermerén underkände sättet att genom innehållsundersökningar mäta objektivitet. För att undersöka om sanningskravet är uppfyllt måste man i stället använda historiska och samhällsvetenskapliga metoder, vilket är en mera arbets- och kostnadskrävande typ av undersökning.¹⁵ Även medieforskaren Karl Erik Rosengren ansåg att en värdering av sanningskravet vanligen kräver att man undersöker den verklighet som medierna rapporterar om.¹⁶ Tidningsutgivarna och Sveriges Radio anordnade en stor konferens där inläggen senare publicerades som ett specialnummer av Statsvetenskaplig tidskrift.¹⁷

Jörgen Westerståhl försökte i det längsta försvara sin metod för objektivitetsmätning. Men några efterföljare dök aldrig upp. Något permanent granskningssystem av mediernas objektivitet kom aldrig till stånd.

Jörgen Westerståhl linjerade också upp hur hans objektivitetsbegrepp skulle kunna tillämpas vid den statliga granskningen av skolans läroböcker. Sanningskravet var av central betydelse vid verklighetsbeskrivningar. Relevanskriterier borde grundas på ”vetenskapens nuvarande ståndpunkt”. Balanskravet betydde att olika uppfattningar balanseras mot varandra. Neutral presentation innebar att författaren inte identifierar sig med någon kontroversiell uppfattning.¹⁸ Men inte heller detta system för objektivitetsgranskning kom att förverkligas.

¹⁴ Gunnar Andrén, Lars O. Ericsson, Ragnar Ohlsson och Torbjörn Tännjö (1972). ”Från objektivitet till ökad genomsnittlighet”, Häften för kritiska studier, 5, nr 6–7, 6–30 och 81.

¹⁵ Göran Hermerén (1972). Värdering och objektivitet. Studentlitteratur, Lund.

¹⁶ Karl Erik Rosengren (1977). ”Värderade nyheter”, Statsvetenskaplig tidskrift, 80, nr 3, 203–212.

¹⁷ Statsvetenskaplig tidskrift, 80, nr 3, 1977.

¹⁸ Jörgen Westerståhl, ”Synpunkter på objektivitetskravets tillämpning i läroböcker”, SOU 1971:91, Samhällsinsatser på läromedelsområdet. Läromedelsutredningen, 4. Bilaga 6, 258–259.

Objektivitet i offentlig förvaltning

Ett viktigt syfte med de grundlagsändringar som trädde i kraft 2011 var att göra en tydligare åtskillnad mellan rättskipning och förvaltning. Grundlagsutredningen fann att det i ett internationellt perspektiv var ovanligt med en ordning som reglerar rättskipningen och förvaltningen i ett gemensamt kapitel. Utredningen ansåg att det fanns skäl att tydliggöra domstolarnas särställning i det konstitutionella systemet och att markera vikten av ett oberoende och opartiskt domstolsväsende. Lösningen blev att bryta ut de bestämmelser som gällde domstolarna och domarna och införa ett nytt särskilt kapitel i regeringsformen om rättskipningen.¹⁹

Men boskillnaden mellan rättskipning och förvaltning är inte konsekvent genomförd i regeringsformen. Objektivitetsprincipens formulering förblev i allt väsentligt oförändrad. Där samsas rättskipning och förvaltning sida vid sida, som de institutionella hörnstenarna i den offentliga rätten. ”Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter ska i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttäcka saklighet och opartiskhet.”²⁰

Ett språkligt mysterium uppenbarar sig här. Regleringen av public service-medierna talar genomgående om att sändningsrätten ska utövas ”opartiskt och sakligt”. I den offentliga rätten är ordningsföljden ”saklighet och opartiskhet”. Man kan uppställa flera teorier om varför opartiskhet nämns först i mediasammanhang medan saklighet är det första som möter den offentliga rättens besökare. I brist på empiriskt underlag är betydelselös inkonsekvens den närmast ligande tolkningen.

Den närmare innebörden av regeringsformens objektivitetsprincip är ingalunda självklar. Det fanns en tid då betydelsen förringades. I sin översiktsartikel om objektivitetsprincipen citerar Thomas Bull ett uttalande av Arbetsdomstolen från 1985, där bestämmelsen avfärdades som ”ett allmänt hållet principstadgande som ger föga

¹⁹ SOU 2008:125. En reformerad grundlag. Betänkande av Grundlagsutredningen, 1, s. 347.

²⁰ RF 1 kap. 9 §. Den enda justeringen 2011 var att formuleringen ”fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall” byttes ut mot ”fullgör offentliga förvaltningsuppgifter ska”.

vägledning i konkreta situationer”.²¹ Sedan dess har de konkreta situationerna växt i antal och domstolar, förvaltningsmyndigheter och, inte minst, JO, har funnit att bestämmelsen ger avsevärd vägledning. Enligt instruktionen har JO uttryckligen i uppgift att se till att domstolar och förvaltningsmyndigheter iakttar regeringsformens bud om saklighet och opartiskhet.²² Thomas Bull sammanfattar sin undersökning med att konstatera att bestämmelsen om saklighet och opartiskhet har fått ett såväl direkt som indirekt genomslag. Objektivitetsprincipen har en direkt betydelse som en grund för kritik eller straffrättsliga och arbetsrättsliga ingrepp mot dem som utför förvaltningsuppgifter. Bestämmelsen har också en indirekt kraft som underlag för förståelsen av regler om exempelvis jäv och bisysslor.²³

Den senare slutsatsen understryks om man studerar JO:s bedömningar under senare år.²⁴ ”Jävsreglerna bidrar till att den grundlagsfästa objektivitetsprincipen får genomslag”, skriver JO Lindström i en principdeklaration.²⁵ JO hänvisar till objektivitetsprincipen i åtskilliga ärenden som rör jäv. ”JO konstaterar i beslutet att reglerna om jäv är en av hörnstenarna i rättskipningen och förvaltningen och att de är ett uttryck för den grundlagsfästa objektivitetsprincipen som innebär att domstolar och förvaltningsmyndigheter ska iaktta saklighet och opartiskhet samt beakta allas likhet inför lagen”, motiverar JO sin kritik av underlåtenhet att i domar ta ställning till påståenden om partisk handläggning eller jäviga befattningshavare vid beslutsmyndigheten.²⁶

JO har i vissa ärenden anledning att gå in på en närmare tolkning av objektivitetsprincipen. Man skiljer ibland mellan en objektiv och en subjektiv sida av principen. ”Bestämmelsen omfattar inte bara hur en sak rent faktiskt har handlagts och vilka verkliga skäl som ligger bakom ett beslut eller annat handlande från en myndighet. Även hur myndighetens agerande har uppfattats är av betydelse. Man talar ibland om en objektiv och en subjektiv sida av grundlagsbestämmelsen. Det subjektiva är hur myndigheten själv anser

²¹ AD 1985, nr 129. Thomas Bull, ”Objektivitetsprincipen”, i Lena Marcusson, red., *Offentligrättsliga principer*, tredje upplagan, Iustus Förlag, Uppsala 2017, s. 97.

²² SFS 1986:765, 3 §.

²³ Bull 2017, s. 129.

²⁴ Hans-Gunnar Axberger, JO – i riksdagens tjänst. eddy.se, Visby 2014, s. 103, 110.

²⁵ Redogörelse 2018/19:JO1. Justitieombudsmännens ämbetsberättelse, s. 15.

²⁶ JO 2018/19, dnr 8001-2017.

sig ha agerat, medan det objektiva är hur myndighetens agerande kan uppfattas utifrån. Redan risken för att andra kan uppfatta att saklighet och opartiskhet inte iakttas är tillräcklig för att hindra vissa förfaranden.”²⁷

Under sin JO-tid fick Hans-Gunnar Axberger åtskilliga tillfällen att förklara objektivitetsprincipens innebörd och betydelse för den offentliga maktutövningen. En chefskronofogde kritiserades för att ha hjälpt en gäldenär att formulera ett överklagande: ”Det finns således inte något utrymme för att av serviceskäl kompromissa med opartiskheten, tvärtom måste en myndighet hålla ett visst säkerhetsavstånd i det hänseendet.”²⁸ Naturvårdsverket hade i ärenden som gällde godkännande av vapen för jakt använt en konsult som själv var aktiv vapenhandlare. ”Förvaltningslagens jävsregler omfattar i och för sig inte fristående konsulter, men grundlagens objektivitetskrav gäller likafullt”, påpekade Axberger och Naturvårdsverket kritiserades.²⁹

JO har också påpekat att regeringsformens krav på saklighet och opartiskhet får konsekvenser för tjänstemannarollen. Till den åberopade litteraturen hör bland annat Värdegrundsdelegationens rapport.³⁰ Eftersom Statskontoret har regeringens uppdrag att vidareföra Värdegrundsdelegationens arbete har detta dokument fått kraft som vägledande riktlinjer i arbetet på att främja en god förvaltningskultur i staten. Statens anställda får numera i kurser och webbutbildningar lära sig att objektivitet innebär särskilda krav. På rubriknivå formuleras de som ”Vi är sakliga och opartiska”, ”Vi tar som regel inte emot gåvor och förmåner” och ”Vi informerar om bisysslor”. Statskontorets förklarar objektivitetsprincipen så här: ”Alla måste kunna lita på att vi som är statsanställda agerar sakligt och opartiskt. Vi är därför uppmärksamma på de intressekonflikter som kan uppstå. Objektivitetsprincipen handlar alltså om att upprätthålla förtroendet för myndigheterna och staten. Som statsanställda har vi också ett särskilt ansvar för att främja en kultur mot korruption.”³¹

²⁷ JO 2018/19, dnr 1200-2017.

²⁸ JO 2009/10, s. 32.

²⁹ JO 2010/11, s. 32.

³⁰ JO 2018/19, dnr 4183-2016. <http://www.vardegrundsdelegationen.se>.

³¹ Den statliga värdegrunden – professionella värderingar för en god förvaltningskultur. Statskontoret 2018. www.forvaltningskultur.se.

När objektivitetsprincipen tillämpas inom medieområdet är det regel snarare än undantag att Granskningsnämnden faller antingen för bristande opartiskhet eller bristande saklighet men sällan för båda samtidigt. Inom den offentliga rätten förefaller det vanligast att göra en samlad bedömning av såväl saklighet som opartiskhet. Brott mot objektivitetsprinciper förefaller sålunda gälla både bristande saklighet och bristande opartiskhet. Men denna sammankoppling är inte logiskt nödvändig. Som Thomas Bull visar kan någon vara partisk men ändå saklig, likaväl som osaklig men ändå opartisk. ”Kravet på saklighet riktar sig med denna tudelning i huvudsak mot vilka faktorer som ligger till grund för fattandet av ett visst beslut, medan kravet på opartiskhet i huvudsak riktar sig till hur beslutsprocess kan uppfattas utåt.”³²

Om objektivitetsprincipen har ägnats allt större uppmärksamhet i svensk offentlig rätt så gäller samma utveckling den statsvetenskapliga forskningen. Ett exempel är de omfattande undersökningar av den offentliga förvaltningens kvalitet som bedrivs vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.³³ Några av huvudresultaten sammanfattas i en skrift författad av en av projektets ledare, professor Bo Rothstein. ”Vad som förefaller utmärka samhällsinstitutioner av hög kvalitet är deras politiska neutralitet, eller med en annan term, deras förmåga till att agera opartiskt”, lyder en övergripande slutsats. Med opartiskhet avses närmare bestämt ”att offentliga tjänstemän inte får ta hänsyn till andra förhållanden än dem som anges i lagar och författningar. Detta utesluter särbehandling på basis av härkomst, politisk uppfattning, kön, sexuell läggning, religion och ekonomisk ställning.” Även bestickning, klientelism och nepotism betraktas som illegitimt. Projektets empiriska underlag utgörs av mätbara data som beskriver olika länder och regioner.³⁴ Det har även gjorts försök att mäta synen på opartiskhet bland svenska kommunalpolitiker.³⁵ Ett allmänt resultat från forskningsprogrammet är att medborgarnas tillfredsställelse med demokratin beror på

³² Thomas Bull 2017, s. 102 ff., cit. s. 103.

³³ The Quality of Government Institute. qog.pol.gu.se.

³⁴ Bo Rothstein, De samhälleliga institutionernas kvalitet. Slutrapport från ett forskningsprogram. RJ:s skriftserie nr 4. Riksbankens Jubileumsfond. Makadam Förlag, Stockholm 2015.

³⁵ Carl Dahlström och Anders Sundell, Impartiality and Corruption in Sweden. QoG Working Paper Series 2013:14. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

effektiva, professionella och opartiska förvaltningsinstitutioner samt uppfattningen om kvaliteten på offentliga tjänster och rättssystemet. Den offentliga förvaltningens kvalitet visade sig ha stor betydelse. Länder med en opartisk, icke-korrupt och effektiv offentlig sektor tenderar att vara rikare och mer välmående.³⁶

När statsvetare uppmärksammat den offentliga rättens objektivitetsprincip har distinktionen mellan saklighet och opartiskhet blivit helt avgörande. Av skäl som aldrig riktigt framgår har den statsvetenskapligt inriktade förvaltningsforskningen koncentrerat sig till kravet på opartiskhet, medan saklighetskravet så gott som helt negligerats.

Objektivitet i samhällsforskningen

Saklighet var ett desto mer centralt värde i den diskussion som under mellankrigstiden fördes av statsvetare och andra samhällsforskare.³⁷ Den riktning inom konst, litteratur, fotografi, film och arkitektur som i 1920-talets Tyskland kom att sammanfattas under beteckningen "Neue Sachlichkeit" förebådade en långt driven form av rationalism och funktionalism, som tog sig uttryck i exempelvis Bauhausskolan och Stockholmsutställningen 1930. Saklighet blev ett ledord för statsvetare som Herbert Tingsten och Jörgen Westerståhl. De riktade sin polemiska udd mot spekulationer, metafysik och "feltänkande".

Vetenskapsideal och samhällssyn sammansmälte för dessa forskare i en legering av förnuftstro och kulturradikalism. Även opartiskhet blev ett positivt laddat begrepp. I land efter land hade vetenskapsmän, särskilt samhällsforskare, enrollerats av de maktägande. Forskare hade inordnats i intressegrupper eller det allmänna etablissemangets led. Opertiskhet kom därmed att betraktas som en nödvändig förutsättning för en självständig och kritisk samhällsforskning. I oktober 1937 samlade statsvetarna Herbert Tingsten och Jörgen Westerståhl, filosofen Einar Tegen och nationalekonomen Gunnar Myrdal sina studenter till ett gemensamt seminarium vid Stockholms Högskola för att diskutera objektivitetsproblemet inom samhällsvetenskaper-

³⁶ Bo Rothstein, 2015.

³⁷ Den följande framställningen bygger på min biografi över Jörgen Westerståhl. Olof Petersson, *Statsvetaren*, 2011, s. 236 ff.

na.³⁸ Gunnar Myrdal skulle återkomma till objektivitetsproblemet i flera olika sammanhang, särskilt i en bilaga till den stora boken om rasfrågan i USA. Full objektivitet är ett ideal som vi strävar mot men som vi aldrig kan nå, ansåg Myrdal. Samhällsforskaren lyckas aldrig frigöra sig från sitt samhälles fördomar och förutfattade meningar. Forskarens enda sätt att sträva efter ”objektivitet” är därför att själv lyfta fram sina värderingar i dagsljuset. Samma tankegång utvecklade Myrdal i en debattbok 1968.³⁹

Jörgen Westerståhl formulerade sin syn på samhällsforskningens objektivitetsproblem i installationsföreläsningen i samband med tillträdet till statsvetarprofessuren i Göteborg 1953. Grundläggande för hans uppfattning var Uppsalaskolans värderativism, som utgick från distinktionen mellan värderingar och utsagor om faktiska förhållanden. Han hävdade att det inte fanns några objektiva värden: värderingar kunde varken vara sanna eller falska.⁴⁰ Samhällsvetenskapen måste inte nödvändigtvis vara färgad av värderingar. Men forskaren måste besjålas av en strävan efter objektivitet och forskningsmetoden måste bygga på de uppställda teoriernas och hypotesernas prövbarhet. Faran för bristande objektivitet var störst vid det slags forskning som är minst kontrollerbar.

Westerståhl avslutade sin föreläsning med att konstatera att den samhällsvetenskapliga arbetsmiljön i viktiga avseenden hade förändrats. Både bland fackmän och inom samhället i stort hade man förstått ”att det är ett livsvillkor för vetenskapen att få bedriva sitt arbete fritt från ovidkommande inflytanden”. Detta blev hans huvudbudskap: forskarens objektivitet är en förutsättning för forskningens frihet. ”Objektiviteten utgör inte bara en självklar målsättning för fackmannen utan också en lika självklar förutsättning för att den vetenskapliga verksamheten skall respekteras av samhället.”⁴¹

Att plädera för objektivitet i samhällsforskningen var inte okontroversiellt vid den tiden och objektivitetskravet har inte blivit mindre

³⁸ Olof Petersson, *Statsvetaren*, 2011, s. 239.

³⁹ Gunnar Myrdal (1944). *An American Dilemma. The Negro Problem and Modern Democracy*. Harpers, New York. Gunnar Myrdal (1968). *Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen*. Rabén & Sjögren, Stockholm.

⁴⁰ Nordin, Svante (1983). *Från Hägerström till Hedenius. Den moderna svenska filosofin*. Doxa, Lund.

⁴¹ Installationsföreläsning vid Göteborgs högskola 28 februari 1953, opublicerat originalmanuskript i Jörgen Westerståhls samling vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

omstritt. Flera av dagens akademiska modetrender polemiserar uttryckligen mot en forskarroll som vägleds av kraven på saklighet och opartiskhet. Kritiken mot positivism, relativism och objektivitet är en gemensam nämnare för riktningar som kunskapssociologi, postmodernism och strukturalism.

I modern filosofi har försvaret för objektiv forskning framför allt kommit att förknippas med Karl Popper. Titeln på en av hans böcker talar för sig själv: "Objective Knowledge".⁴² Utgångspunkten är att objektivitet inte ska förstås som någon absolut och slutgiltig sanning. Forskarens roll är sanningssökaren. Vi vet en hel del men vår okunskap är också gränslös. Den slutliga sanningen når vi aldrig men med sanningslidelse som drivkraft kan vi minska vår okunskap. Kunskapsbildning börjar inte med fakta eller observationer utan med problem. Sättet att lösa problem är nyckeln till Poppers filosofi. Olika lösningsförslag måste upp på bordet och utsättas för kritisk granskning. Ingen teori får betraktas som immun mot kritik och de olika lösningsförsöken måste vara rättvisande. Denna kritiska metod innebär att vår nuvarande kunskap är preliminär. Dagens bästa lösning kanske ersätts av någon bättre i morgon.

I ett antal böcker, uppsatser och artiklar utvecklar Popper denna tankegång och försvarar den mot kritik och invändningar.⁴³ Han skriver klart och enkelt om svåra frågor. Men skrivsättet är ingen tillfällighet utan en central del av Poppers filosofi. Klarhet är en grundläggande förutsättning för den kritiska metodens kunskapsbildning.

Poppers filosofi är inte bara en vetenskapsteori utan också en idé om hur demokrati fungerar. Den kritiska metoden innebär att man i stället för människor låter idéer strida mot varandra. Alternativet till en värld där den starkare segrar är ett samhälle där idéernas kamp blir utslagsgivande. Det kritiska förnuftet gör våldet överflödigt.

De intellektuella bär ett särskilt ansvar för att medverka i denna revolution, skriver Karl Popper. Klarhet kan rädda världen. Språk och framställningssätt är avgörande för att den kritiska metoden ska fungera i praktiken. Tankar måste formuleras tydligt och enkelt. Härtill krävs arbete och träning.

⁴² Karl R. Popper. *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*. Revised edition. Oxford University Press, Oxford 1983.

⁴³ Karl R. Popper, *Erkenntnis und Evolution. Zur Verteidigung von Wissenschaft und Rationalität*. Gesammelte Werke in deutscher Sprache, 13. Mohr Siebeck, Tübingen 2015.

Den kritiska rationalismens metod genomsyrar de olika institutioner som bär upp ett demokratiskt samhälle. Journalistiska medier som rapporterar och granskar är en förutsättning för fri åsiktsbildning, som enligt regeringsformens portalstadgande är en förutsättning för den svenska folkstyrelsen. Rättskipning och förvaltning har ansvar för att den offentliga makten utövas under lagarna och att människors lika värde respekteras. Forskningens frihet har numera grundlagsskydd och innebär att forskningsproblem fritt får väljas, forskningsmetoder fritt får utvecklas och att forskningsresultat fritt får publiceras. Saklighet och opartiskhet är en förutsättning för medier, förvaltning och forskning och därmed för demokratins öppna samhälle.